

КАЛЕНДАРНИ СЪОТВЕТСТВИЯ В ПЕСЕНТА „СВЕТИ ИЛИЯ И ДЕВЕТ ЛАМИ”

Светла Дживтерева

Научен център за фолклор и литература „Св. Димитър Басарбовски” – Русе

Змееборството на св. Илия в традиционните народни вярвания е езическо наследство. Светецът е приемник на черти на боговете на гръмотевицата и дъжда, които носят соларна семантика. Според адаптирания от християнството мит за двубоя между Гръмовежеца и неговия Противник, гръмотевиците и светкавиците се образуват в резултат на схватката между св. Илия и небесния змей/хала/ламя¹. Функционалната определеност на светеца и връзката му с конкретен момент от календара обосновават неговия избор за герой в множество календарно-обредни песни. Тук ще разгледаме песента „Свети Илия и девет лами” от гр. Струга, публикувана в сборника на братя Миладинови под № 40², като направим опит да изясним връзката ѝ с българската календарна митология и обредна система, както и мястото ѝ в системата на българската митопоетична традиция.

Основните моменти в нея са следните: 1. В „О’рицкото поле” при „Царей кладенци” са „попаднале” девет кучки лами да зобат „пребела пченица”; 2. Стар свети Никола съветва Стар свети Илия, който сам не може да погуби ламите, какво да прави; 3. Свети Илия отива в „село Канео” при сирота вдовица с „лудо машко дете” „по татка посмъртче (посмъртче – бел. моя – Св. Дж.)”, носи ѝ „па’ур (павур) со ракия” и „пребела погача”, приспива я и взема детето; 4. Свети Илия се качва на „Перин планина” и „потерва” ламите, а момчето ги причаква при кладенците и посича първите осем от тях. Деветата ламя е посечена в „църква Арангела”; 5. Свети Илия връща детето на вдовицата, която още не се е събудила.

Вариант на песента е записан от Н. Кауфман от бесарабски българи³. В него ролите на светците са разменени, а съветът на св. Илия е св. Никола да построи девет хамбара с по девет „курсака (прегради – бел. съст. – Н. К.)”, в които ламите да „блъвнат” житото. Структурата на песента с нейните основни моменти – заплаха за реда (берекета), двубой и изход от кризата (ситуация, бележеща преходен момент), както и участието на светците, показват нейната календарна обвързаност. От друга страна, „сирота вдовица” с „момче посмъртче” с двойко означената смърт на съпруга/бащата попада в рамките на характерния начин, по който в българската митопоетична традиция се отбелязва присъствието на кръга от стари балкански представи за богинята Майка и нейния Син любовник⁴.

Появата на ламите при Цареви кладенци ориентира момента на пробив между световите към календара, обвързан със съзвездието Плеяди. Към подобен извод ни насочват и героите на песента - св. Никола, св. Илия и вдовица с момче посмъртче. Поради подчертано змееборческите черти на Св. Никола (във варианта, записан от Н. Кауфман той е противникът на ламите), можем да заключим, че става дума за Летният св. Никола. Като змееборец той се проявява в песента „Борба на дете посмъртче (копеле) с хала”, поради което може да бъде разглеждан като носител на характеристиките на новия Бог змей, който в началото на новия цикъл се налага в борба срещу стария⁵. Неговият празник – 9 май – съвместява важни точки от лунно-слънчевата и плеядната календарни системи, а през X в. този ден „бележи в плеядния календар огледално-негативната проекция на звездния „зенит”, фиксиран сравнително точно на 8 ноември”⁶.

Змееборската двойка Св. Илия – момче посмъртче е известна и от поверието (познато ни и от запис от Струга) за змейовете човеци, помощници на Св. Илия в двубоя му с халата, които са „обикновено посмъртничета”⁷. В Охридско е записано сведение за

противопоставянето на Илинден и Атанасовден (Чуминден) като „средата на лятото” и „средата на зимата”⁸. Двата празника са симетрично разположени и представляват две точки от календара, които бележат най-високото и най-ниското небесно положение на съзвездието Плеяди. Персонажът сирота вдовица с момче посмъртче е ориентиран именно към втория елемент от тази опозиция.

В песента „Свети Илия и девет ламии” светецът и дете посмъртче едновременно съставляват змееборческа двойка, но са противопоставени във своите качества. Св. Илия се свързва със Световната планина, с Лятото, което е обяснимо, тъй като в неговия ден Плеядите (тук представени като девет кучки ламии) са във върхово положение (в песента: „Да се качиш на Перин планина,/да потераш девет кучки Ламии”) преди изгрев слънце (срв. отъждествяването на св. Илия и Слънцето). „Лудо машко дете” посмъртче се свързва с полето („О’рицко поле”) (Охридско поле), със Зимата, понеже през януари Плеядите са във върхово положение веднага след залез слънце. Пътят към Отвъдното тук е представен чрез топоса „Царей кладенци”. Топонимно предание от Самоковско свързва местния хидроним „Еде бунар” („Седемте кладенеца”) със смъртта на последния цар на Второто българско царство – Иван Шишман. То представлява „историзиран” есхатологичен сюжет, който представя настъпването на Последното време като погубване на царството и неговия владетел⁹. Този сюжетен тип присъства в коледарската традиция чрез песента „Падане на царството на цар Костадин”. На пръв поглед, събитието, отразено в нея, е прикрепено към периода около Коледа, но всъщност попада „в матрицата на шаманската митология, която го ориентира към майската точка на най-ниското положение (надир) на Плеядите, белязано със смърт (посичане) и възраждане”¹⁰, като предричането на поп Никола в песента за падането на царството е „датирано” на 9 май (Летен Св. Никола)¹¹.

В двата варианта на разглежданата песен св. Никола разменя ролята си със св. Илия (който в Библията е пророк) и се извява в единия случай като съветник (пророк), а в другия – като противник на ламите. Като змееборец, той замества момче посмъртче (ще припомним песента, в която той самият е момче посмъртче с черти на новия Бог змей). Възможностите за взаимна замяна показват съществуването на родство между трите персонажа (св. Илия – св. Никола – дете посмъртче) – вероятно, хипостази на върховния Бог Гръмовержец и Змееборец. Като негови проявления те са свързани с три различни дати на значими небесни положения на съзвездието Плеяди и потвърждават хипотезата за връзката на песента „Свети Илия и девет ламии” с плеядната календарна митология.

БЕЛЕЖКИ

1. Българска митология. Енциклопедичен речник. Съст. Ан. Стойнев. С., 1994, 93-94.
2. Български народни песни. Събрани от братя Миладинови. Фототип. изд. С., 1981, 43-44, № 40 „Свети Илия и девет ламии”, от Струга.
3. Народни песни на българите от Украинска и Молдавска ССР. Т. 2. Съст. Н. Кауфман. С., 1982, 18, № 1254. „Свети Никола и девет ламии”. Село Тараклия, Чадър-лунгски район.
4. Калоянов, А. Верско-митическото и религиозно-езическото в две жетварски песни. В: сб. Етнографски проблеми на народната духовна култура. Т. 2. С., 1994, 231.
5. Моллов, Т. Българският „Пророк Исаия” от XI в. (Фолклорно-митологичните основания за избора). В: сп. Български фолклор, 1996 г., кн. 1-2, 30. Преглед на публикуваните варианти на песента вж. на с. 28, бел. 23.
6. Пак там, 24.
7. Ковачев, Й. Народна астрономия и метеорология. В: СбНУ, т. 30, 1914, 71.
8. Попов, Р. Светци близници в българския народен календар. С., 1991, 60.
9. СбНУ. Т. 5. 1891, 179-185.
10. Моллов, Т. Цит. съч., 24.
11. Пак там, 25.